

RISTO KALLIO

KUSTAVILAISEN AJAN ALKOHOLIPOLITIikka

Vuosien 1773—1775 kieltolaki

Vapaudenaika oli jättänyt kuningas Kustaa III:lle perinnöksi onnellisen ratkaisun etsimisen koko alkoholikysymykselle. Jo kruununprinssinä hän oli tuntenut mielenkiintoa alkoholipolitiikkaa kohtaan ja heti tultuaan kuninkaaksi Aadolf Fredrikin kuoltua hän puuttui alkoholikysymysten käsittelyyn juuri koolla olevilla valtiopäivillä. Viljan puute ja sen hinnan jatkuva nousu oli jälleen tuonut esille hattujen vanhat kieltolaki-ajatukset. Kuningas puuttui asiain kulkuun lähettäen salaiselle valiokunnalle kauppa- ja vuorikollegioiden lausunnot, joissa kehoitettiin harkitsemaan viinanpolton rajoittamista. Kieltolakiehdotus hyväksyttiin salaisessa valiokunnassa niukalla ääntenemmistöllä, mutta säädyt porvarissäätyä lukuun ottamatta hylkäsivät sen. Myöhemmin paloviinakysymys tuli kuitenkin uudelleen säätyjen pohdittavaksi suostuntojen yhteydessä. Nyt porvariston päätös ratkaisi asian, sillä se esitti, että jos kuningas katsoi viinanpolttoikiellon olevan maalle eduksi, niin kruunu saisi kuitenkin kerätä paloviina-suostunnan. Tämä siksi ettei valtion tulojen väheneminen olisi kieltolain esteenä. Pitkien neuvottelujen jälkeen kotitarvepoltto-oikeudesta kiinnipitänyt talonpoikaissäätykin hyväksyi ehdotuksen. Tämä tapahtui 8. 9. 1772, ja seuraavana päivänä valtiopäivät hajosivat. Kustaa III piti kieltolain nopeaa toteuttamista tärkeänä ja jo 11. 9. hän antoi

julkaista asetuksen, jolla viinanpoltto kiellettiin koko valtakunnassa. Kiellon syyksi ilmoitettiin vallitseva nälänhätä. Kiellon voimassaolon aikaa ei määrätty, vaan se jäi riippumaan kuninkaan tahdosta ja olojen kehityksestä.

Kustaa III oli hyvin perillä vapaudenaikaisten kieltojen heikkouksista, ja siksi alunperin päätettiin ryhtyä jyrkkiin toimenpiteisiin kaikkia rikkomuksia vastaan. Viinapannut määrättiin sinetöitäviksi, mutta niitä ei kuitenkaan kuljetettu tällä kertaa mihinkään varastopaikkoihin kuten aikaisemmin vastaavanlaisissa tapauksissa, vaan jokainen sai pitää ne kotonaan. Siksi kruunun virkamiehillä oli oikeus koska tahansa tulla tarkastamaan, olivatko sinetit ehjiä. Kiellon rikkomisesta määrättiin 100 hopeataalarin sakko, josta ilmiantaja sai puolet. Ulkomaista viinaa sai kyllä tuoda maahan ja myydäkin, mutta vähintään puolen ankkurin (n. 20 litraa) erissä. Rikkomusten ehkäisemiseksi oikeuskansleri, kamarikollegio ja maaherrat jo heti alussa kehottivat kruununvouteja, nimismiehiä, kaupungin- ja kanneviskaaleja ryhtymään ankariin toimenpiteisiin, jotta salapoltto ja -myynti tukahdutettaisiin heti alkuunsa. Myös hovioikeudet kehottivat alioikeuksia käsittelemään ensimmäisinä kieltoa koskeneet oikeusjutut. Valvonnan tehostamiseksi maaseudulla palkattiin tarkastajia (uppsyningsmän), jotka tavallisesti olivat silta-

ja jahtivouteja tai tavallisia maanviljelijöitä. Kun rikollisuus varotoimista huolimatta lisääntyi, puuttui Kustaa III asiaan ja antoi julkaista asetuksen, jossa kehoitettiin virkamiehiä suurempaan ankaruuteen ja tarkkuuteen. Lisäksi kupariseppiä kiellettiin 100 hopeataalarin sakon uhalla valmistamasta uusia viinapannuja ja kiellettiin sokerileipureita ja kellarimestareita valmistamasta pälviinaa. Koska oli ilmennyt, että tuomiot eri rikostapauksissa olivat erilaisia, tähdennettiin sitä, että rangaistuksen oli oltava aina vähintään 100 hopeataalaria.

Näilläkään määräyksillä ei ollut toivottua vaikutusta rikollisuuteen, jonka kehitystä kuvaavat alla olevat luvut, jotka esittävät ilmiannettuja ja tuomittuja rikostapauksia Suomessa Turun ja Porin läänissä:

v. 1773	52
v. 1774	76
v. 1775	49
yhhteensä	177

Lukuja on pidettävä suurina, jos niitä vertaata vapaudenaikaisen kieltoain (1756—60) määriin samassa läänissä.

v. 1757	9
v. 1758	19
v. 1759	13
v. 1760	37

Ero johtuu kylläkin osaksi viranomaisten tehostetusta valvonnasta, mutta osoittaa samalla rikollisuuden suurta levinneisyyttä. Vuoden 1775 määrä osoittaa laskua, mutta ei sinänsä todista rikollisuuden vähenemistä, vaan pikemminkin valvonnan heikkenemistä. Tästä ovat osoituksena monet oikeudenkäynnit virkamiehiä vastaan. Lisääntyvä trendi näkyy selvästi kaupungeissa, missä valvonta oli tehokkaampaa:

v. 1773	79
v. 1774	93
v. 1775	106

Palonen on tutkinut rikollisten sosiaalista jakautumaa ja havainnut rikollisten olevan ns. alemmista luokista. Porvariston vähäi-

nen osuus johtuu siitä, että näillä varakaampina oli mahdollisuus ostaa ulkomaista viinaa ja hyötyä sen kaupasta. Kieltoain tapaisten rajoitusten aikana on salakuljetus ulkomailta yleensä kasvanut. Näin ei nyt käynyt, mikä johtui viinan suhteellisen halvasta hinnasta ja salapolton yleisyydestä. Palosen mielestä eräs kieltoain myönteinen piirre on juopumusrikosten väheneminen ja yleinen raitistuminen. Mielestäni tätä piirrettä ei tulisi korostaa, koska muun rikollisuuden kasvulla oli varmasti yleistä oikeustajua ja ehkäisevän lainsäädännön merkitystä vähentävä vaikutus. Toinen kieltoain myönteinen seuraus sen sijaan oli tärkeä. Viljaa tuotiin Ruotsi-Suomeen

v. 1772	551 003	tyynyriä
v. 1773	403 434	„
v. 1774	208 175	„
v. 1775	144 615	„

Tässä suhteessa kielto oli hyvin hyödyllinen. Lisäksi kielto on varmasti vaikuttanut viinankäyttöä ja sosiaalista kurjuutta vähentävästi. Nämä ovat kuitenkin seikkoja, joihin ei 1700-luvulla kiinnitetty huomiota, eivätkä ne antaneet aiheita mihinkään toimenpiteisiin. Palonen esittää ajatuksen, että kuningas tahallaan pitkitti viinanpolttokieltoa, jotta ”kansa sitten viinanjanoisena entistä enemmän joi kruununpolttomäärjestyelmän astuttua voimaan valtion viinaa ja ottaisi koko järjestelmän suopeammin vastaan jouduttuaan pitkän aikaa olemaan ilman viinaa”. Tuskinpa asia oli näin, sillä uuden järjestelyn toteuttamiseen ryhdyttiin nopeasti ja tarmokkaasti, eikä siinä voida huomata tahallista viivyttelyä.

Kruununpolttimokausi vuosina 1776—1787

Kustaa III:n vallankaappauksen tapahtuessa valtion velka oli noin 60 tynnyriä kultaa. Lisäksi ulkomaiset käteissaatavat ja lyhytaikaiset luotot olivat noin 50 tynnyriä kultaa. Setelikanta oli paisunut suureksi, eivätkä ne avustukset ja lainat, joita kuningas oli hankkinut Ranskasta, riittäneet kauan.

Aika oli myös maatalouden kannalta mahdollisimman epäedullinen, ja katovuodet seurasivat toisiaan.

Kuningasta lähellä olleissa piireissä heräsi tällöin vapaudenajalla esitettyjen suunnitelmien ja ulkomaisten esikuvien, lähinnä Preussin, vaikutuksesta ajatus tehdä viinanpoltosta valtion monopoli. Tätä ajatusta kehittämään perustettiin vuonna 1774 palo-viinakomissio, jonka johtoon tuli valtionvarainministeri, vapaaherra Johan Liljencrantz. Komissioon asetettiin muiksi jäseniksi valtaneuvokset Nils Bielke, Melker Falkenberg ja Mathias von Hermanson ynnä muita aikansa tieteiden ja politiikan huomattavia edustajia. Komission jäsenten ajatukset ja suunnitelmat poikkesivat paljolti toisistaan vaihdellen epäilevästä suhtautumisesta koko järjestelmän mahdollisuuksiin niin sanottuun pitäjänpolttimojärjestelmään, jonka mukaisesti valtakuntaan olisi perustettu riittävän voiton takaamiseksi noin 3 000 kruununpolttimoa, joissa henkilökuntaa olisi ollut noin 14 000 henkeä. Huomattavaa oli erään komission jäsenen, kenraalimajuri C. G. Wrangelin, innokas toiminta ja kaksi pääehdotusta kruununpolttimojärjestelmiksi. Lopullinen valinta kallistui kuitenkin Liljencrantzin ehdotukseen, jossa järjestelmästä saadulla voitolla rahoitettaisiin valtakunnan raharealisaatio-ohjelma. Liljencrantz laski kruununpolttimojärjestelmän tuottavan 25—30 tynnyriä kultaa entisen paloviinasuostunnan, 9 1/2 tynnyrin asemesta. Samalla katsottiin tällaisen monopolin vähentävän viljan haaskausta, sillä kruununpolttimoissa saataisiin tietenkin enemmän viinaa samasta viljamäärästä kuin talonpoikien puutteellisilla nostopannuilla. Saamistaan varoituksista huolimatta kuningas oli päättänyt hyväksyä kruununpolttimojärjestelmän ja piti heinäkuussa salaisen kokouksen Liljencrantzin ja Wrangelin sekä kolmen muun valtaneuvoksen kanssa. Tuloksena tästä päätettiin asettaa ns. polttimojohtokunta huolehtimaan järjestelmän

toteuttamisesta. Johtokunnan puheenjohtajaksi tuli "Brännvins-Wrangel", kuten häntä pian alettiin kansan keskuudessa kutsua.

Nyt alkoi voimakas polttimoiden rakentaminen, ja jotta tällainen paljon varoja vaativa toiminta voisi onnistua, ei kaihdettu mitään keinoja. Historialliset linnat ja tarkoitukseen sopivat julkiset rakennukset muutettiin polttimoiksi. Lisäksi ostettiin ja pakolunastettiin yksityisiltä sopivia rakennuksia. Kuninkaan ennakkoluulottomuutta ja häikäilemättömyyttä kuvastaa se, että kuninkaallisesta kesälinnasta Gripsholmista tehtiin polttimo. Syvästi paheksuvaan sävyyn kertoo Wieselgren, kuinka Kalmarin linna joutui barbaarisen käsittelyn kohteeksi ja muun muassa Kustaa II Aadolfin sängystä tehtiin mäskiallas. Suomessakin joutui Turun linna polttimoksi.

Maaherrat saivat uusia tehtäviä: heidän piti valvoa polttimoita, järjestää viinan sijoitus varastopaikkoihin ja anniskelu kestkievareissa sekä kapakoissa. Heidän oli katsottava, että tästä liiketoiminnasta saatu tulo oikeaan aikaan ja täysimääräisenä saatiin kruunulle. Lisäksi heidän tuli estää kruununpalvelijain avulla salapoltto ja -kuljetus. Kustaa III:n alkoholipolitiikka asetti maaherrat ja heidän alaisensa vaikean ja toivottomalta tuntuvan tehtävän eteen. Tässä tehtävässä tapahtuneissa virheissä oli eräs osasyys tämän alkoholipolitiikan epäonnistumiseen.

Eri puolille valtakuntaa tuli kaikkiaan kuitisenkymmentä polttimoa, niistä Suomeen yksitoista. Viinan myynnistä huolehti joukko varastopaikkoja sekä noin 3 000 krouvia, joiden kylteissä komeili valtakunnan vaakuna kolmine kruunuineen. Suomen polttimoista suurin toimi Helsingissä, nykyisen Unioninkadun ja molempien Makasiinikatujen tienoilla. Sen laitteisiin kuului 15 pannua, joilla pystyttiin polttamaan viinaksi 8 880 tynnyriä viljaa vuodessa. Kun viljatynnyristä taitavan polttimomestarin johdolla saatiin noin 18 kannua (kannu = 2,617 lit-

raa) sellaista viinaa, jonka alkoholipitoisuus oli 6 astetta eli 54 tilavuusprosenttia, saattoi Helsingin polttimon vuosituotanto kohota noin 173 000 kannuun eli yli 450 000 litraan. Se ei ollut mikään vähäpätöinen tuotantolaitos, vaan veti kapasiteettinsa puolesta hyvin vertoja niille polttimoille, jotka sata vuotta myöhemmin huolehtivat suomalaisten viinantarpeen tyydyttämisestä.

Kruununpolttimojärjestelmän tullessa voimaan oli viinapannut jätettävä valtion hoitoon tai myytävä. Kaiken muun kuin kruunun omistuksessa olevan paloviinan valmistus, tuonti ja kuljetus kiellettiin ja rangaistumääräyksiä kovennettiin aikaa myöten yhä enemmän. Salakuljetusta ja salapolttoja ei kuitenkaan voitu estää, paljolti siksi, että kruunun viina oli kalliimpaa kuin kotona poltettu, vaikka laskettiin mukaan ennen maksettu verokin. Kuten jo aikaisemmin mainitsin osasyynä oli viranomaisten kyvyttömyys tukahduttaa kieltojen rikkomista ankarista rangaistuksista huolimatta. Paloviinan salakuljetus ja myynti sekä salapoltto aiheuttivat paljon levottomuutta ja epäjärjestystä, mikä sai yksityiset henkilöt ja yhteisöt, kuten seurakunnat, esittämään valtiolle vetoamuksia yleisen viinanpolttokiellon aikaansaamiseksi. Tällaisten esiintymisten ja päätösten yksimielisyyttä kaikkien asukkaiden kannalta voi epäillä.

Kruununpolttimojärjestelmä ja sen toteuttaminen johti lopulta epäonnistumiseen. Järjestelmän puoltajat olivat kiinnittäneet suuria toiveita polttimoiden tuottavuuteen, ja aluksi nämä näyttivät toteutuvankin. Mutta 1780-luvun alkupuolella vallinneet kato-
vuodet nähtävästi järkyttivät järjestelmän perustuksia nostamalla tuotantokustannukset liian korkeiksi ja toisaalta vähentämällä kysynnän minimiin. Nettovoitto pieneni vuodesta toiseen, ja vuosikymmenen lopulla polttimot alkoivat tuottaa suoranaista tappiotakin. Kehitykseen olivat osasyllisiä myös laittomat kilpailijat ja polttopuun hin-

nan nousu. Polttimon suurta puunkulutusta kuvastaa esimerkiksi se, että Kustaa III:n Gripsholmeniin perustaman suhteellisen pienen polttimon halontarve tuntui pian jo Tukholmassa asti, jossa se herätti tyytymättömyyttä.

Kruununpolttimojärjestelmän poliittiset seuraukset osoittautuivat niin ikään hallitukselle epäedullisiksi. Kotitarvepolton kielttäminen herätti maaseutuväestön keskuudessa laajalti tyytymättömyyttä ja ne häikäilemättömät menettelytavat, joita viranomaiset käyttivät, muun muassa talteen otettujen yksityisten viinapannujen särkeminen ja väkivaltaiset kotietsinnät, nostattivat syvää suuttumusta ja antoivat aiheita levottomuuksiinkin. Samalla kuninkaan nauttima kansansuosio sai kovan kolauksen. Lopulta kuningas päätti luopua koko järjestelmästä. Useimmat kruununpolttimot lopetettiin, ja niistä, jotka jatkoivat polttamista, enimmäkseen toimivat vuokraajien hoidossa. Vuodesta 1787 lähtien kotitarvepoltto jälleen sallittiin erityistä maksua vastaan.

Kustaa III:n alkoholipolitiikasta löytyy paljon myönteisiäkin piirteitä, vaikka kuningas itsekkin myönsi kruununpolttimokokeilun olleen erehdys. Taloudellisesti kokeilu ei ollut niin epäonnistunut kuten esim. Odhner antaa ymmärtää, vaan sen kokonaistuotto siihen sijoitettuun pääomaan nähden antoi huomattavan koron. Myöhemmän ajan alkoholipolitiikka on tehnyt monet Kustaa III:n pyrkimykset mielekkäiksi, eikä tämä politiikka ja sen lopputulos näytä niin surkealta kuin silloisen opposition useinkin agitatorisen liioittelun valossa. Kruununpolttimoilla oli varmasti kaikesta huolimatta vähemmän haitallinen vaikutus kansan alkoholikäyttämiseen kuin kotitarvepolto. Valtion viinanpoltto kulutti myös vähemmän viljaa kuin yksityisten. On kuitenkin epävarmaa, kuinka paljon, sillä kotitarvepoltoissa käytettiin usein laadultaan huonompaa viljaa.

Alkoholipoliittinen kehitys vuosina 1787—1800

Epäonnistumisesta huolimatta kruunun-polttimokokeilu merkitsi kokonaan uuden vaiheen alkamista alkoholintuotantomme historiassa. Valtion viinamonopolin lakatuakin säilyi polttimoteollisuus tuotantomuotona kilpaillen menestyksellisesti kotitarvepolton kanssa, mikäli kulloisenkin hallituksen alkoholipoliittikka antoi tähän mahdollisuuden. 1700-luvun lopulla alkaa meillä myös paloviinan valmistuksen tekniikka kehittyä: pannuihin keksittiin parannuksia ja Tukholman polttimojohtokunnan järjestelmällisesti keräämien kokemusten pohjalla voitiin polttimotekniikkaa kehittää edelleen. Aivan 18. vuosisadan lopulla ryhdyttiin polttimeissamme käyttämään raaka-aineena perunaa viljan ohella. Varsinkin kaupungeissa yksityisyrittäjät harjoittivat viinanvalmistusta suuressa määrin, kunnes kotitarvepolton kannattavuus joutui varaan ja valtio ryhtyi asettamaan poltimoille rajoituksia ja muun muassa vuonna 1794 viinan vienti ulkomaille kiellettiin.

Kotitarvepoltto sallitaan jälleen

Kotitarvepolton asema turvattiin vuoden 1800 valtiopäivillä. Uuden paloviina-asetuksen mukaan saivat viinanpoltoa maaseudulla harjoittaa vain ne, jotka omistivat tai viljelivät maata. Pannun suurin sallittu tilavuus ja valmistusveron määrä riippuivat tilan koosta. Kaupungeissa saatiin viinaa vuosittain valmistaa 12 kannua miespuolista ja 6 kannua naispuolista asukasta kohden. Valmistusoikeus saattoi kuulua joko yksityisille kaupunkilaisille tai yksinoikeutena tätä tarkoitusta varten perustetulle yhtiölle. Viinan valmistusoikeuteen liittyi niin maalla kuin kaupungeissa oikeus käyttää enintään kuuden kannun vetoista tislauspannua viinan puhdistamiseen. Polttokausi määrättiin kahdeksaksi kuukaudeksi, mutta

hallituksella oli oikeus tarvittaessa supistaa sitä. Vuoden 1800 paloviina-asetuksen tuli olla voimassa siihen saakka, kunnes kuningas ja säädyt yhdessä sopisivat sen muuttamisesta. Mitään muutoksia ei siihen tehty ennen vuotta 1809, jolloin se muiden Ruotsin lakien tavoin jäi sellaisenaan voimaan Venäjään liitettyssä Suomen suuriruhtinaskunnassa.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

- Cronquist, Werner - Seberg, Albert: *Brännvinstillverkningen i Sverige. Historiska och tekniska bidrag*. Stockholm 1878.
- Gadd, M.: *Några blad ur historien om folkslödjen i Finland. Brännvinslödjen*. Finsk Tidskrift 14, Helsingfors 1883
- Hirn, Hans: *Kruununpolttimo Helsingissä 1776—1787*. Alkoholipoliittikka 3/1959, s. 99
- Hirsjärvi, Väinö: *Lohjan seurakunta kieltolakia vaatimassa 1787*. Historiallinen Aikakausikirja 1926
- Hytönen, Viljo: *Suomen valtion paloviinapolitiikka v. 1826—1866*. Helsinki 1912
- Immonen, Erkki: *Alkoholijuomien valmistuksen historiaa Suomessa*. Pulloposti 5/1958
- Lesch, Bruno: *Gustaf III:s finländska jordbrukspolitik*. Finsk Tidskrift 1/1917
- Modée, R. G.: *Utdrag utur alle ifrån den 7. Dec. 1797 utkomne publique handlingar, placater, förordningar etc. I—III, VI—XIII*. Stockholm 1742—1803
- Odhner, C. T.: *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering I—II*. Stockholm 1896
- Olán, Eskil: *Svenska brännvinets historia från Sten Stures dagar till husbehovsbränningens slut*. Göteborg 1922
- Palonen, Jouko: *Vuosien 1773—1775 viinanpolto-kielto ja sen toteuttaminen Suomessa*. Alkoholikysymys 1937
- Pontén, Johan: *Historia kring alkoholen*. Stockholm 1967
- Suolahti, Gunnar: *Suomen pappilat 1700-luvulla*. Porvoo 1912
- Tegengren, Ernst: *Öfversikt af brännvinslagstiftningen för Finland*. Tidskrift utgifven af Jurid. Fören. 1901:4
- Tuominen, Uno: *Suomen alkoholipoliittikka 1866—1886*. Helsinki 1950
- Tuominen, Uno: *Viinankäyttö ja sen vastustaminen vapaudenajalla. Suomen entisyyttä I*. Porvoo 1928
- Utterström, Gustaf: *Från vin till whisky. Guldet i flaskan*. Stockholm 1967
- Wieselgren, Pehr: *Historik öfver Svenska brännvinslagstiftningen under 200 år*. Lund 1840
- Åmark, Karl: *Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719—1830*. Stockholm 1915.